

V roce 1953 vyšel v polském časopise *Mezinárodní vztahy* text z pera Zdisława Sadowského, který nesl více než explicitní titul *Neomalthusiánství – Nelidská teorie ve službách amerického imperialismu*.¹¹⁴ Text byl na počátku 50. let při spuštění stalinského plánu přetvoření přírody ve střední Evropě vysoce aktuální a jeho hlavní rolí bylo legitimovat nový přístup východního bloku k přírodnímu a životnímu prostředí v ostré opozici vůči západním teoriím.

Popírání malthusiánských teorií, respektive v 50. letech 20. století ostré vymezování se vůči neomalthusiánství, vymezovalo ideologický rámec přístupu komunistického režimu k přírodním zdrojům a stálo v pozadí aktivního popírání „mezí růstu“ a možnosti vyčerpání přírodních zdrojů. O tom, že se skutečně jednalo o jedno z hlavních komunistických dogmat, od nichž se odvíjel přístup k plánování

114 SADOWSKI, 1953.

vývoje společnosti, jejího hospodářství, a tím pádem také spotřeby, svědčí mimo jiné i to, že autorem onoho výše uvedeného článku nebyl nikdo jiný než pozdější ředitel polského Ústavu plánování (1972–1981) a v letech 1987–1989 místopředseda polské vlády Zdisław Sadowski.

Antimalthusiánství komunistického režimu je jasně patrné po celou druhou polovinu 20. století – a určité přesahy tohoto hluboce zakořeněného přesvědčení můžeme pozorovat také u generace sociálních vědců nastupujících do čelných politických funkcí po roce 1989. Proměny českého myšlení ve vztahu k „mezím růstu“, máme-li parafrázovat název publikace Daniele Meadows, byly však mnohem komplikovanější, neboť poukazuje na slepou uličku, v níž se díky mezinárodní politické situaci ocitlo Československo ve vztahu ke globálnímu promýšlení environmentálních témat. Na jednu stranu zde v 50. letech vidíme podobně radikální odmítnutí neomalthusiánských teorií, které se stalo hlavním motorem podobně gigantických plánů modifikace prostředí, jako byl stalinský plán přetvoření přírody, na druhou stranu nelze přehlédnout určitý pragmatismus komunistického režimu, který začal již v 60. letech studovat otázku zachování energetické soběstačnosti Československa i v situaci, kdy přírodní zdroje budou ubývat.

SOUBOJ BAREV: ZELENÁ VERSUS ŽLUTÁ

Dobový tisk sledoval realizaci stalinského plánu velmi pečlivě, avšak i za ideologickým rámcem dokázali někteří novináři uchopit plán v jeho původním vědeckém rozsahu a smyslu. Například text z roku 1952, který byl publikován ve slovenské Pravdě, k realizaci plánu uvádí: „Stojíme pred problémom zvýšiť produktivitu poľnohospodárskej výroby, zasahovať do prírody a ju premeniť, [...] Na ceste k socializmu už nebudeme vykorisťovať naše prírodné bohatstvo a žiť pod jarmom prírodných síl, ale za pomoci SSSR

MALTHUSIÁNSTVÍ

je teorie anglického reverenda Thomase Roberta Malthuse (1766–1834), podle níž je existence lidstva ohrožena růstem obyvatelstva, které roste geometrickou řadou, zatímco zdroje lidské obživy rostou pouze řadou aritmetickou. Základy své populační teorie představil roku 1798 ve své práci *An Essay on the Principle of Population*, ve které v duchu dobového biologismu definoval jako základní lidské potřeby pud výživy a pohlavní pud. Brzké vyčerpání přírodních zdrojů tak představovalo pro zastánce malthusiánství hlavní problém. Kritici této teorie, mezi které patřili také Karel Marx a Bedřich Engels, poukazovali na to, že Malthus cíleně opomíjí možnosti pokroku, které umožňují navýšit výrobu, a že jeho hlavním cílem je zachování třídního dělení společnosti a výrobních prostředků a kontrola dělnické třídy.

NEOMALTHUSIÁNSTVÍ

v mnoha směrech navazuje na původní malthusiánskou teorii, klade mnohem větší důraz na otázku růstu populace, respektive jeho regulaci, a za hlavního původce přelidnění považuje především dělnickou třídu. Poprvé byl tento termín použit v roce 1877 Samuelem van Houtenem, místopředsedou Malthusiánské ligy. Rychlý populační boom po roce 1945 vedl k oživení neomalthusiánských teorií (viz například publikace Paula Ehrliche *The Population Bomb*, 1968), které posléze stimulovaly zájem o problematiku vyčerpatelnosti přírodních zdrojů (viz studie Římského klubu).

a po jeho boku budeme aj my zasahovať do prírody.“¹¹⁵ Přeměna přírody představuje v tomto smyslu snahu o technickou adaptaci přírody a člověka na možnost vyčerpání přírodních zdrojů, čímž reflektuje jednu ze specifických reakcí na globální výzvu 20. století. Soubor barev, který v 50. letech doprovázel propagandistickou kampaň spuštění stalinského plánu přetvoření přírody v Československu, nešlo uniknout. Na jedné straně přibližují publikace typu *Pro štěstí lidu* kolorované obrázky, kdy v socialistických státech se pole zelenají, zatímco v USA se mění v písečnou a prašnou žlutou poušť. Na straně druhé útočí na masu obyvatelstva v těchto státech také věda, která zdůrazňuje, že zatímco postup socialistických zemědělců půdu šetří a obnovuje, americké zemědělství ji mění v nepoužitelnou poušť. Americké znovuobjevení Malthuse a jeho teorií a jejich aplikace na soudobou situaci, včetně jejich hlásání do světa, pak v této atmosféře muselo zákonitě vyznít jako apel na ohrožení vlastní existence národa, který v sobě skrýval možnost expanze mimo vlastní hranice. Tak si zrod neomalthusiánství interpretovala v 50. letech 20. století komunistická propaganda.

Filozofické základy popírání neomalthusiánství je nutné hledat již v Marxově a Engelsově popírání malthusiánství v 19. století, Marx sklouzl dokonce k osobním invektivám, když šlo o Malthuse, který byl pro něj „profesionálním podvodníkem“, „agentem pozemkové aristokracie“, ale především „úhlavním nepřítelem lidu“. Hlavním cílem Malthusovy teorie bylo podle Marxe zachovat sociální status quo, který vyhovuje vládnoucí třídě.

Podle Marxe i Engelse se Malthus zásadně mýlil, poněvadž ve svých teoriích přehlédl vztah mezi sociálním kapitálem a pracovní silou. Podle nich je růst populace závislá proměnná – nikoliv zcela nezávislá proměnná, jak tvrdí Malthus ve své teorii. Karl Marx pak v Kapitálu přímo píše,

že „každý zvláštní historický výrobní způsob ve skutečnosti má své zvláštní historicky platné populační zákony. ... Abstraktní populační zákon existuje jen pro rostliny a zvířata, pokud do této oblasti historicky nezasáhne člověk.“¹¹⁶ Produktivita práce vede totiž ke změně poměrů a zákonů dané společnosti, takže absolutizace Malthusova učení je bezpředmětná. A poněvadž produktivita práce je závislá na technickém pokroku, stal se technický pokrok hlavním klíčem k propagaci populačního růstu.

Především V. I. Lenin pak zdůrazňoval, že technický pokrok má zásadní vliv například na zemědělství – a tím pádem také na růst zemědělské produkce, která měla živit novou společnost. Pro dnešní generace naprosto nepochopitelný vzestup T. D. Lysenka je snáze pochopitelný, přihlédneme-li právě k tomuto ideologickému rámci a především k tlaku, pod nímž se zemědělské vědy v rámci stalinského plánu přetváření přírody ocitly. Tváří v tvář průmyslovému boomu, který nastal po roce 1945, nemohly zůstat zemědělské vědy pozadu.

Tento postoj klasiků do značné míry ovlivňoval také postoj celého komunistického bloku k tématu omezeného přírodního bohatství. Základní hypotéza totiž zněla, že pokud – na rozdíl od Malthusovy éry – bude veškeré výrobní prostředky vlastnit dělnická třída, a s ní tedy i celá komunistická společnost, pak je vývoj, který nastiňuje Malthus, nepravděpodobný, poněvadž dělnická třída bude schopna aktivně ovlivňovat výrobu. Vlivem změny vlastnických vztahů a také díky technickému pokroku tedy bude možno ovlivňovat produkci, a tím pádem také předcházet chudobě, kterou předvídal Malthus.

Nic to však nemění na tom, že základní epistemologické pole promýšlení environmentální politiky bylo definováno marxisticko-leninskou opozicí vůči malthusiánství, ve

20. století pak fundamentální opozicí státního socialismu vůči neomalthusiánství.

Bylo by však chybné vycházet z premisy, že komunistická ideologie se otázkou vyčerpatelnosti přírodních zdrojů vůbec nezabývala. Právě naopak, celý proces plánování technického vývoje měl jediný cíl: vyvinout nové a lepší technologie, které nahradí vyčerpatelné zdroje a budou tím přírodu „šetřit“. Komunističtí ideologové v tomto smyslu velmi rádi připomínali citaci Lenina, který v diskusi s A. A. Bogdanovem žádal, aby napsal „pracujícím román o tom, jak kapitalističtí chamtivci okrádají Zemi, jak vysávají všechnu *naftu*, všechno železo, lesy, všechno uhlí“. Ideologická východiska promýšlení vyčerpatelnosti přírodních zdrojů tedy nebyly v opozici, jak se nám jeví situace dnes, ale představují paralelní způsob vztahování se k realitě průmyslového a technického rozvoje druhé poloviny 20. století.

POPULAČNÍ POLITIKA

S problémem vyčerpatelnosti přírodních zdrojů se velmi úzce pojila otázka populační politiky státního socialismu. Významná a vlivná díla autorů, jako například *Road to survival* (1948) Williama Vogta, které v poválečném světě vedlo k obnovení malthusiánského dilematu o možnostech půdy a zisků z přírody pro geometrickou řadou rostoucí lidskou populaci, pronikala přes železnou oponu a byla zde známá – alespoň tedy v jistém okruhu. Spolu s nimi byla známá i opatření, která „tmář“ Vogt v reakci na své pesimistické líčení obrazu přelidněného kontinentu navrhuje: regulace porodnosti. Tento přístup komunistický režim na první pohled zcela jednoznačně odmítal z toho důvodu, že v jeho očích představoval jednu z hlavních zbraní USA ve studené válce.

Z diskusí probíhajících na stránkách odborných časopisů vyplývá, že také díla dalších zastánců neomalthusiánství,